

TEKSTY HISTORYKÓW RZYMSKICH NA LEKTORACIE JĘZYKA ŁACIŃSKIEGO WE WSPÓŁCZESNEJ SZKOLE WYŻSZEJ I W DAWNYM POLSKIM SZKOLNICTWIE – ZARYS HISTORYCZNY I WYBRANE ZAGADNIENIA DYDAKTYCZNE

Streszczenie: Artykuł niniejszy dotyczy dwóch zagadnień, to jest recepcji lektury rzymskich dzieł historycznych w dawnym polskim szkolnictwie oraz metod pracy nad tekstami historyków rzymskich na lektoracie języka łacińskiego we współczesnej szkole wyższej. W pierwszej części w krótkim zarysie autorka przedstawia, jak kształtowały się zainteresowanie i charakter pracy nad tekstami rzymskich historyków w szkolnictwie w dawnej Polsce od średniowiecza aż po XX wiek. Druga część artykułu odnosi się do wybranych zagadnień dydaktycznych, które są realizowane na podstawie tekstów rzymskich historyków na współczesnym lektoracie języka łacińskiego. Autorka dzieli się tutaj własnymi doświadczeniami dydaktycznymi oraz prezentuje pewne propozycje metod pracy nad przekładem i analizą lektury rzymskich historyków, tak aby oparty na nich proces nauczania – uczenia się był interesujący i inspirujący zarówno dla wykładowcy, jak i studenta.

Słowa kluczowe: historiografia rzymska, historycy rzymscy, język łaciński, dawne polskie szkolnictwo, lektorat języka łacińskiego we współczesnej szkole wyższej, zarys historyczny, zagadnienia dydaktyczne

TEXTS OF ROMAN HISTORIANS ON THE LATIN LANGUAGE COURSE AT A MODERN UNIVERSITY AND IN THE FORMER POLISH EDUCATIONAL SYSTEM – HISTORICAL OUTLINE AND SELECTED DIDACTIC ISSUES

Abstract: In this article the author focusses on two problems: these are a reception of Roman historical texts in the former Polish educational system and methods that can be used while

working with students on translation and analysis of Roman historical texts in Latin classes at a modern university. In the first part of the paper, in a short outline the author presents which texts of Roman historians were read and how they were worked on in Polish schools from the Middle Ages to the twentieth century. In the second part of the article the author deals with selected didactic issues, which are often focused on during Latin classes nowadays. The author discusses here her own didactic experiences and presents some methods of working on reading, translation and analysis of Latin historical texts that can be used to make teaching and learning interesting and inspiring for both a lecturer and student.

Keywords: Roman historiography, Roman historians, Latin language, the former Polish education, Latin classes at a modern university, historical outline, didactic issues

Lektura tekstów historyków rzymskich towarzyszy studentom na kierunku historia, uczęszczającym na lektorat języka łacińskiego zarówno na poziomie podstawowym Ianua (120 godzin), jak i na poziomie wyższym Palatium (120 godzin). Choć współczesny wykładowca łaciny prowadzący takie zajęcia ma do dyspozycji obszerny teksty historyczne dość sporej grupy autorów, to jednak nie wszystkie z nich stanowią lekturę, którą omawia ze studentami podczas 120-godzinnego kursu. Jaki zatem wybór tekstów historyków rzymskich oferuje nam podstawowy podręcznik do nauki języka łacińskiego¹ proponowany studentom historii na poziomie Ianua i Palatium? Autorzy zamieszczają tutaj bardzo obszerny wybór tekstów² z *Commentarii rerum gestarum belli Gallici* i *Commentarii rerum gestarum belli civilis* Cezara oraz z *Ab urbe condita* Liwiusza; następnie stosunkowo nieobszerny materiał z *Bellum Catilinae* Salustiusza, z *Annales* Tacyta i *Epitome de Tito Livio* Florusa oraz zaledwie jeden passus z *Res Gestae* Ammiana Marcellina poświęcony śmierci cesarza Juliana Apostaty. Zważywszy na relatywnie krótki czas, jaki zdążymy przeznaczyć na tłumaczenie oryginalnych tekstów łacińskich na lektoracie (oprócz translacji realizujemy bowiem obszerny program gramatyczny i kulturowy, pracując z grupami, które w większości są na poziomie podstawowym), jest to wybór szeroki i urozmaicony. Dodatkowo wykładowca ma jeszcze do dyspozycji inny materiał tekstowy z wyżej wskazanych dzieł – może bowiem dokonać (i często dokonuje) własnego wyboru z oryginału łacińskiego stosownie do poziomu grupy i realizowanych zagadnień. Niemniej jednak najczęściej sięgamy do tekstów Cezara, wykorzystując je – obok nauki samego przekładu – także do realizacji i prezentacji nowych problemów gramatycznych (w miarę możliwości również kulturowych). Zdecydowanie rzadziej korzystamy z tekstu Salustiusza, Liwiusza i Tacyta, a na ogół pomija się lekturę Ammiana Marcellina czy Florusa.

¹ O. Jurewicz, L. Winniczuk, J. Żuławska, *Język łaciński. Podręcznik dla lektoratów szkół wyższych*, Warszawa 2012. Analogiczny kanon tekstów historyków łacińskich w wydaniach wcześniejszych i późniejszych tego podręcznika.

² Jurewicz, Winniczuk, Żuławska, 2012: 318–328 (*Commentarii rerum gestarum belli Gallici*), 329–332 (*Commentarii rerum gestarum belli civilis*); 272, 274–289, 292–299 (*Ab urbe condita*); 271–272, 301–303, 309–311 (*Bellum Catilinae*); 290, 342–345 (*Annales*); 289–290 (*Epitome de Tito Livio*); 347–348 (*Res Gestae*).

Zanim przejdę do omówienia wybranych zagadnień dydaktycznych, które są często poruszane podczas analizy wyżej wymienionych tekstów historyków rzymskich, warto się przyjrzeć recepcji ich dzieł w polskim szkolnictwie w dawnej Polsce.

Zarys historyczny³

Jeśli chodzi o *Commentarii rerum gestarum belli Gallici* oraz *Commentarii rerum gestarum belli civilis* Cezara, to już w dawnej Polsce cieszyły się one dużą popularnością i poczytnością. Od połowy XVI wieku *Pamiętniki* (zarówno o wojnie galijskiej, jak i wojnie domowej) stawały się lekturą szkolną; ich znajomość uważano za niezbędną nie tylko dla historyka, lecz także dla każdego wykształconego człowieka. *Commentarii* Cezara można odnaleźć w programach wielu gimnazjów i szkół jezuickich, pijarskich i zależnych od Akademii Krakowskiej (były to tzw. szkoły kolonie). Lektura obejmowała nie całe dzieła, lecz (podobnie jak na dzisiejszym lektoracie łaciny) jedynie wybrane fragmenty *Pamiętników* – było tak na przykład w gimnazjum jezuickim w Braniewie, w klasie retoryki w szkole chełmińskiej (od 1554 r.) oraz w szkołach różnowierczych w Gdańsku, Lewartowie, Toruniu i Elblągu. Po teksty *Pamiętników* sięgano też w szkolnictwie wyższym w Krakowie: od reformy, która została przeprowadzona w 1579 roku, wykłady z Cezara zaczęto prowadzić na Uniwersytecie Krakowskim (Lewandowski, 2007: 108). W epoce baroku *Pamiętniki* w dalszym ciągu cieszyły się popularnością – zainteresowanie czytelników obu dzieł Cezara skupiało się przede wszystkim na charakterystykach wodzów i żołnierzy, przykładach męstwa i tchórzostwa, opisach bitew i manewrów wojennych (Bieńkowski, 1976: 143). W XVIII wieku poszerza się lektura Cezara w szkolnictwie. Na przykład bardzo często pojawia się w programie nauczania gimnazjum w Toruniu, a także w liceach jezuickich, gdzie w klasie poezji (Lewandowski, 1976: 126) *Pamiętniki o wojnie domowej* były lekturą obowiązkową (wg *Catalogus praelectionum in scholis Societatis Iesu provinciae Poloniae* z 1711 r.). Z kolei w szkołach pijarskich do kanonu lektur obowiązkowych w klasie piątej (klasa *humanitatis*) należała jedna księga *Pamiętników* (i jedna księga z dzieła Liwiusza), natomiast w klasie szóstej (czyli w klasie retoryki) – szerszy niż w klasie piątej zakres *Pamiętników* (oprócz tekstu Salustiusza i Tacyta). Podobnie było w tym czasie w Collegium Nobilium, gdzie *Pamiętniki* Cezara (obok innych autorów) uznawano za lekturę odpowiednią i stosowano do nauki początków retoryki (Lewandowski, 1976: 127). Z kolei od połowy XIX wieku *Pamiętniki o wojnie galijskiej* stały się lekturą, którą preferowano w szkołach polskich w zaborze pruskim i austriackim – tekst Cezara traktowano tutaj jako oryginalne źródło historyczne, ale podczas nauczania skupiano się również na jego walorach językowych (Lewandowski, 2007: 109–110). Po odzyskaniu niepodległości, a więc już w XX wieku, wszystkie podręczniki

³ Lewandowski, 2007: 104–110, 137–144, 196–204, 313–322, 352–354, 437–441.

do nauki łaciny zawierały wybrane fragmenty z obu *Pamiętników* Cezara. Korzystano z wydań zagranicznych tekstu łacińskiego, natomiast raczej nie było zapotrzebowania na przekłady. Do połowy XX wieku sięgano po tłumaczenie polskie dzieł Cezara sporządzone przez Wargockiego (Warszawa 1803; wydanie to wznowiono potem w Połocku w 1818 r.). Nowe przekłady pojawiły się latach 50. i 70. XX wieku: w 1951 roku wydano tłumaczenie polskie *Pamiętników o wojnie domowej* pióra Jana Parandowskiego, a w 1978 roku przekład (poprzedzony obszernym wstępem i bibliografią) *Pamiętników o wojnie galijskiej*, którego autorem był Eugeniusz Konik.

Jeżeli chodzi o Salustiusza, to obie jego monografie historyczne (*Bellum Catilinae* i *Bellum Jugurthinum*) budziły zainteresowanie dydaktyków już w średniowieczu: na przykład były czytane w szkołach katedralnych od około XII/XIII wieku (Karbowiak, 1903: t. I, 72). Z kolei w XIV wieku Salustiusz był jedynym rzymskim historykiem, którego dzieła znajdowały się w Bibliotece kapituły krakowskiej pochodzącej z czasów Kazimierza Wielkiego (Lepszy, 1964: t. I, 22). Zainteresowanie dziełami monografisty utrzymywało się także w epoce renesansu. W 1503 roku w Akademii Krakowskiej rozpoczęły się wykłady oparte na obydwu monografiach Salustiusza i – jak wskazuje *Liber diligentiarum* – cieszyły się one znacznie większym zainteresowaniem niż wykłady poświęcone dziełu Liwiusza (Lewandowski, 1970: 49). Jak podaje traktat pedagogiczny z 1502 roku *De institutione regii pueri* nieznanego autora, lekturę monografii Salustiusza zaczęto też włączać do edukacji synów królewskich. Z kolei pod koniec XVI wieku profesor Jan Ursynus Niedźwiecki zainicjował wykłady z Salustiusza w Akademii Zamojskiej. Ogólnie rzecz biorąc, wybitni renesansowi latyniści uważali monografie Salustiusza za dzieła o wielkich walorach literackich oraz za skarbnicę przysłów, sentencji i mądrych myśli. Zainteresowanie dziełami historyka utrzymywało się także w epoce baroku. Na przykład w 1619 roku Szymon Starowolski, polihistor, nauczyciel i autor traktatów dydaktycznych, prowadził wykłady z Salustiusza dla studentów Akademii Krakowskiej, które polegały na czytaniu i objaśnianiu słuchaczom tekstów obydwu monografii pod kątem faktów i analogii, wzorców moralnych i stylistycznych (Lewandowski, 1991: XXVI, XL). Z kolei Joachim Pastorius, znany w tym czasie historyk, pedagog i mówca, zalecał lekturę monografii Salustiusza w wyższych klasach gimnazjalnych (*De iuventutis instituendae ratione diatribae*, 1651 r.), jak również w kształceniu synów szlacheckich w zakresie języka łacińskiego i zagadnień politycznych (*Palaestra nobilium seu consilium de generosorum adolescentum educatione*, 1654 r.) (Kubik, 1970: 106; Mokrzecki, 1969: 73).

Zainteresowanie dziełami Salustiusza nie słabnie też w epokach późniejszych. Generalnie rzecz biorąc, obie monografie zajmowały stałą pozycję w kanonie lektur we wszystkich rodzajach szkół każdej epoki: Salustiusza czytano na uniwersytetach, w gimnazjach świeckich i zakonnych, a nawet w szkołach elementarnych (Lewandowski, 1976: 116, 119–123, 127, 131–132, 134), na których potrzeby sporządzano odrębne szkolne wydania i wypisy. Jeśli chodzi o przekłady polskie

obu monografi, w pełni profesjonalne tłumaczenie wraz z obszernym wstępem wyszło spod pióra Kazimierza Kumanieckiego w 1971 roku (seria Biblioteka Przekładów z Literatury Antycznej nr 18), a następnie zostało wznowione w 2006 roku (*Gajus Salustiusz Krispus, Sprzysiężenie Katyliny i Wojna z Jugurtą*, przełożył i wstępem opatrzył Kazimierz Kumaniecki, Wrocław 2006).

Kolejny historyk, Liwiusz, stał się przedmiotem wykładów na Akademii Krakowskiej w epoce renesansu, choć jego dzieło (*Ab urbe condita*) było znane już Janowi Długoszowi (*Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae* – powstały w latach 1455–1480) (zob. szerzej o wpływie Liwiusza na dzieło Długosza – Lewandowski, 2007: 200–201), polskiemu historykowi schyłku średniowiecza uważanemu za prekursora polskiego odrodzenia. Jako pierwszy wykłady z Liwiusza rozpoczął w roku 1490 Wojciech z Brudzewa, profesor krakowskiej Alma Mater. Po jego śmierci (w 1497 r.) wykłady z *Ab urbe condita* kontynuowano na naszym uniwersytecie – do 1563 roku kurs wykładowy obejmował co najmniej pięć semestrów, natomiast w gronie wykładowców znalazł się w 1519 roku Leonard Coxe, znany wędrowny humanista i poeta angielskiego pochodzenia. Dziełem Liwiusza interesowano się również w innych szkołach wyższych. W Kolegium Lubrańskiego w Poznaniu wykłady z *Ab urbe condita* prowadził Krzysztof Hegendorfinus, wielki znawca i miłośnik Liwiusza, pedagog i humanista, wcześniej rektor Uniwersytetu Lipskiego. Podobnie było w Akademii Zamojskiej założonej w 1595 roku przez hetmana Jana Zamojskiego, który jako miłośnik i znawca Liwiusza propagował jego dzieło, uważając, że pozwala ono młodzieży szlacheckiej nie tylko kształtować znajomość języka łacińskiego, lecz także poznawać historię i nabierać uczuć patriotycznych. Z kolei Stanisław Iłowski, znany w tym czasie autor traktatów dydaktycznych i metodycznych, polecał w nich, aby nauczanie języka łacińskiego i historii opierać na lekturze *Ab urbe condita* (np. w traktatach *De institutione regii pueri* z 1502 r. oraz *De historia facultate libellus* z 1557 r.) (Lewandowski, 1976: 137). W dobie renesansu dzieło Liwiusza (obok Neposa, Salustiusza i Tacyta) czytano również w szkołach średnich akademickich, katedralnych, jezuickich i różnowierczych (np. w gimnazjach w Toruniu i Gdańsku) (Lewandowski, 1976: 124–127, 130–133). W epoce baroku w Akademii Krakowskiej nadal kontynuowano wykłady z Liwiusza (zgodnie z ustalonym w 1579 r. kanonem lektury historycznej [Barycz, 1935: 486; Bieńkowski, 1976: 186; Lewandowski, 1976: 117], który obejmował dzieła Liwiusza, Cezara, Salustiusza i Tacyta), choć w znacznie mniejszym niż w poprzedniej epoce wymiarze godzin, ponieważ kurs obejmował tylko jeden semestr (zamiast wcześniejszych pięciu). W poznańskim Kolegium Lubrańskiego, zgodnie z zaleceniami reformy przeprowadzonej w tejże uczelni w 1616 roku młodzież prowadziła studia nad językiem łacińskim między innymi na podstawie dzieła Liwiusza (zalecanymi autorami byli też Cynceron, Wergiliusz i Owidiusz). W XVIII wieku czytano także dzieło Liwiusza w szkołach średnich pijarskich – ich reformator, Stanisław Konarski, w traktacie *De arte bene cogitandi ad artem dicendi bene necessaria* (z 1767 r.) zalecał lekturę Patawińczyka (obok Salustiusza i Tacyta), z której

na potrzeby tychże szkół sporządzono specjalny wybór mów (Lewandowski, 1976: 127). Fragmenty z dzieła Liwiusza czytano i omawiano również w Szkole Podwydziałowej Pułtuskiej (była to jedna ze szkół Komisji Edukacji Narodowej) – korzystano tutaj ze sporządzonych na potrzeby szkoły wypisów z *Ab urbe condita* przeznaczonych przede wszystkim do nauki historii starożytnej (Wierzbowski, 1903: 140). W kolejnej epoce wiele uwagi poświęca się nie tylko nauczaniu, ale także przekładom dzieła Liwiusza – były to jednak budzące zastrzeżenia pod względem merytorycznym tłumaczenia tylko niektórych części, a nie całości zachowanych ksiąg dzieła (Lewandowski, 2007: 204). Pierwszy kompletny polski przekład zachowanych ksiąg *Ab urbe condita* ukazał się w sześciu tomach w latach 1968–1982 (Andrzej Kościółek, ks. 1–10 i Mieczysław Brożek, ks. 21–45).

Annales i *Historiae*, dzieła Tacyta, kolejnego historyka rzymskiego, pojawiły się jako lektura w szkołach wyższych dopiero w drugiej połowie XVI wieku – jako przedmiot ćwiczeń i wykładów Tacyt był wymieniany (obok Cezara, Salustiusza i Liwiusza) (Barycz, 1935: 486) w kanonie lektur historycznych ułożonym dla Akademii Krakowskiej w 1579 roku. Pod koniec XVI wieku Tacyt pojawił się w kanonie lektur autorów starożytnych w Akademii Zamojskiej – ich dzieła służyły tu młodzieży do nauki języka łacińskiego i faktów historycznych (Pilch, 1925: 146). Dopiero w XVII wieku zaczęto wprowadzać Tacyta jako lekturę do szkół. W drugiej połowie XVII wieku czytano jego dzieła w Szkole Chełmińskiej i w Gimnazjum w Gdańsku; w pierwszej połowie XVIII wieku Tacyt należał do kanonu lektur w Gimnazjum Toruńskim, w szkołach pijarskich i Collegium Nobilium (Lewandowski, 1976: 122, 125, 127, 130–133). Trzeba tu jednak nadmienić, że pomimo stosunkowo późnej recepcji dzieł Tacyta w szkołach już od początku epoki baroku polecano ich lekturę jako pomoc w nauczaniu języka łacińskiego, wymowy łacińskiej i stylu historycznego – Tacyta zalecał głównie Szymon Starowolski w traktacie *Penus historicum*, poświęconym nauczaniu historii, oraz Joachim Pastorius w traktatach dotyczących wychowania (*De recte instituendo eloquentiae Latinae studio*, Gdańsk 1650; *De dignitate historiae oratio*, Elbląg 1651; *De praecipuis historiae auctoribus*, Gdańsk 1651). Dzieła Tacyta czytano w szkołach także w XIX wieku. Jeśli chodzi o przekłady, to w epoce baroku interesowano się również tłumaczeniem dzieł historyka. W drugiej połowie XVIII wieku, w latach 1772–1783, pojawiło się pierwsze polskie tłumaczenie (bez *Dialogu o mówcach*) dzieł Tacyta, którego autorem był Adam Naruszewicz. Mniej więcej 100 lat później, na przełomie XIX i XX wieku, kompletny polski przekład dzieł Tacyta sporządził Władysław Okęcki (w latach 1895–1902 w Krakowie) – tłumaczenie to wykorzystywano prawie do połowy XX wieku, kiedy to pojawił się nowy profesjonalny przekład dzieł Tacyta pióra Seweryna Hammera (pierwsze wydanie w latach 1938–1947 w Warszawie; drugie wydanie w 1957 r.).

Znacznie wcześniej niż dzieła Tacyta została wprowadzona do kanonu lektur *Epitoma de Tito Livio Florusa*. Już w pierwszych wiekach istnienia państwa polskiego (a więc we wczesnym średniowieczu) prawdopodobnie czytano ją w szkołach katedralnych, natomiast w XV wieku była już dziełem dobrze znanym

(np. dużo reminiscencji z *Epitomy* można odszukać w *Rocznikach* Jana Długosza czy w mowie Jana Ostroroga z 1467 roku; *Zarys* występuje także w katalogach bibliotek profesorów krakowskich, takich jak Andrzej Grzymała z Poznania, Jan Sommerfeld i Maciej z Miechowa). W XVI wieku dziełko Florusa widnieje w kanonie lektur w Akademii Krakowskiej – na podstawie tekstu *Epitomy* zaczęto wygłaszać wykłady i przeprowadzać ćwiczenia. Z kolei w polskich szkołach średnich (głównie w szkołach nowodworskich w Krakowie, szkołach jezuickich, gimnazjum w Sierakowie) i parafialnych (szczególnie w Małopolsce) *Epitoma* pojawiła się w XVII wieku, a jej tekstem posiłkowano się w nauce języka łacińskiego i historii rzymskiej. Pochodzące z tego okresu podręczniki retoryki oraz zbiory przysłów i sentencji wykorzystywane do nauki wymowy szkolnej zawierały obszerne cytaty zaczerpnięte z dziełka Florusa. W przeciwieństwie do dużego zainteresowania Florusem w szkolnictwie średnim nie udało się jednak utrzymać wykładów z *Zarysu* w Akademii Krakowskiej. W XVIII wieku *Epitoma* Florusa znajdowała się nadal w kanonie lektur szkolnych w *Leges studiosorum* Akademii Chełmińskiej i w szkołach pijarskich (tutaj polecał ją Stanisław Konarski), a także w Gimnazjum Toruńskim i szkołach Komisji Edukacji Narodowej, gdzie na podstawie jej tekstu nauczano języka łacińskiego i historii starożytnej. W XIX wieku obserwujemy znaczny spadek zainteresowania *Epitomą* Florusa: na początku stulecia pojawia się tylko w podręcznikach wymowy, a następnie jedynie w pracach badawczych polskich uczonych (np. u Kazimierza Morawskiego czy Adama Miodońskiego). W XX wieku wykłady z Florusa powracają na Uniwersytet Jagielloński – prowadzi je prof. Tadeusz Sinko; w tym czasie wyjątki z *Epitomy* pojawiają się również w niektórych podręcznikach szkolnych (np. autorstwa Wiktora Steffena czy Jana Horowskiego). W latach 70. XX wieku ukazuje się także nowy przekład *Epitomy* pióra Ignacego Lewandowskiego (*Lucjusz Annius Florus. Zarys dziejów rzymskich*, Wrocław 1973), który zostaje wznowiony z początkiem XXI wieku w serii Arcydzieła Kultury Antycznej (Wrocław 2006; historia *Epitomy* Florusa w Polsce – Lewandowski, 2007: 353–354).

Ostatni wielki pogański historyk świata starożytnego, Ammianus Marcellinus (*Res Gestae*) znany był w Polsce głównie w dziełach ówczesnych historyków od epoki renesansu⁴ i w okresie baroku⁵, ale nie cieszył w tych czasach poczytnością w szkołach. Dopiero w XVIII wieku lektura *Res Gestae* Ammiana zaczęła być polecana w ustawach szkolnych przez Stanisława Konarskiego głównie dla

⁴ Odwołania do *Res Gestae* Ammiana pojawiają się głównie w dziełach historyków: Stanisława Orzechowskiego, *Żywoć i śmierć Jana Tarnowskiego* (1561 r.) oraz Stanisława Sarnickiego, *Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lithuanorum libri octo* (1587 r.).

⁵ Nawiązania do *Res Gestae* obecne są głównie w dziełach historyków: Szymona Starowolskiego *Institutorum rei militaris libri VIII* (1639 r.) i *Reformacja obyczajów polskich* (ok. 1650–1655); Joachima Pastoriusa *De praecipuis historiae auctoribus* i *De originibus Sarmatiis*; Pawła Piaseckiego *Chronica gestorum in Europa singularium* (1645 r.). Nawiązania także u innych autorów: Łukasza Opalińskiego *Polonia defensa contra Ioannem Barclaium* (1648 r.); Aarona Olizarowskiego *De politica hominum societate libri tres* (1651 r.); nawiązania u poetów: np. Alberta Inesa *Lechias ducum principum ac regum Poloniae* (poemat historyczny z 1655 r.).

kandydatów na nauczycieli szkół pijarskich. W kolejnych wiekach zainteresowanie dziełem Ammiana w szkolnictwie było sporadyczne; podobnie rzecz miała się z przekładami *Dziejów rzymskich*, gdyż dopiero w XX wieku pojawiły się pierwsze próby tłumaczenia dzieła na język polski, niemniej jednak w druku ukazywały się tylko drobne fragmenty (Lewandowski, 1993: 339). Kompletny i profesjonalny przekład *Res Gestae* ukazał się dopiero na początku XXI wieku – sporządził go Ignacy Lewandowski, dodając rozbudowany wstęp, komentarz, bibliografię, mapki poglądowe oraz obszerny indeks imion własnych i nazw geograficznych: *Ammianus Marcellinus. Dzieje rzymskie*, przeł. I. Lewandowski, t. I–II, Warszawa 2001–2002 (Lewandowski, 2007: 440–441).

Wybrane zagadnienia dydaktyczne⁶

Jak już wspomnieliśmy na wstępie, współczesny wykładowca na lektoracie języka łacińskiego prowadzonym zarówno na poziomie Ianua, jak i na poziomie Palatium, bardzo często sięga po oryginalne teksty Cezara, przy czym przeważnie są to *Pamiętniki o wojnie galijskiej* (dalej skrót: *BG*), rzadziej *Pamiętniki o wojnie domowej*.

Jako pierwsze spotkanie z oryginałem łacińskim na poziomie Ianua (poziom podstawowy) dobrze sprawdza się *passus BG I, 1, 1–7* (opis Galii):

Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, important proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere cotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano, continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum, vergit ad septentriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in septentrionem et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet, spectat inter occasum solis et septentriones.

⁶ W „Wybranych zagadnieniach dydaktycznych” autorka niniejszego artykułu przedstawia pewne propozycje metod pracy, jak również własne doświadczenia dydaktyczne, spostrzeżenia i wnioski, które nasunęły się w trakcie prowadzonych przez nią zajęć na lektoracie języka łacińskiego na kierunku historia, poziom Ianua i Palatium.

Analiza i tłumaczenie wskazanego passusu (ze słownikiem i przy pomocy lektora) wymaga oczywiście znajomości podstawowych zagadnień gramatycznych, takich jak deklinacje I–V (np. *lingua, animos, legibus, partem, cultu*), indicativus praesentis activi i passivi koniugacji I–IV (w tym verba deponentia; np. *incolunt, pertinent, appellantur, oriuntur*), zaimki (np. *horum, quae, eos*), niektóre przyimki (*ab, trans, ad, in, inter*), stopniowanie przymiotnika (np. *inferiorem, fortissimi*; towarzysząco przy superlatiwie Genetivus partitivus: *horum omnium fortissimi sunt Belgae*) i przysłówka (np. *continenter, longissime, minime*) oraz konstrukcja Nominativus duplex (*qui ... Galli appellantur*). Passus ten, przejrzysty i prosty składniowo (choć wymagający, jak zaznaczyliśmy, rzetelnej znajomości podstaw gramatycznych), pozwala zarówno zapoznać studentów z przekładem tekstu oryginalnego (prosty fragment pozwala zminimalizować pomoc lektora przy tłumaczeniu), jak i utrwalić wskazane wyżej elementarne problemy gramatyczne, omawiane wcześniej na przykładzie preparowanych czytanek łacińskich (zamieszczonych w odpowiednich jednostkach lekcyjnych podstawowego podręcznika⁷) i ćwiczeń⁸. Interesującym rozwiązaniem dydaktycznym w pracy z młodymi historykami nad przekładem okazuje się także wykorzystanie współczesnych mapek historycznych Galli tej epoki – pozwala to studentom zarówno sprawdzić poprawność własnego tłumaczenia, jak i (co może być dla nich interesujące) niejako „zweryfikować” dokładność relacji samego autora.

Przy omawianiu liczebników głównych⁹ i cyfr rzymskich pomocne są: a) passus *BG I*, 29, 2–3 (zakończenie wojny z Helwetami) oraz b) passus *BG II*, 4, 8–10 (liczebność plemion galijskich i germańskich):

a) *quarum omnium rerum summa erat capitum Helvetiorum milia CCLXIII, Tulingorum milia XXXVI, Latobiorum XIII, Rauracorum XXIII, Boiorum XXII; ex his, qui arma ferre possent ad milia XCII. summa omnium fuerunt ad milia CCCLXVIII; eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperaverat, repertus est numerus milium C et X;*

b) *oppida habere numero XII, polliceri milia armata quinquaginta; totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur longissimeque absint; quindecim milia Atrebates, Ambianos decem milia, Morinos XXV milia, Menapios **VIII** milia, Caletes X milia, Velocasses et Viromandos totidem, Atuaticos **decem et novem***

⁷ Jurewicz, Winniczuk, Żuławska, 2012: 29, 36, 39–40, 44, 47, 52, 57–61, 65, 68–71, 77–78, 81–82, 114–117, 133–137. Dodatkowe proste teksty preparowane – Ryba, Wolanin, Kłęczar, 2021: XI, XIV, XV, XVIII, XXII.

⁸ Sugerowane ćwiczenia: np. Ryba, Wolanin, Kłęczar, 2020a: IX–X, XIII–XIV, XVIII, XXVII–XXVIII, LVI–LVII, LXIX, LXXXVI, XC; Salomonowicz-Górska, 2002: 29–33.

⁹ Podstawowy komentarz gramatyczny wg: Jurewicz, Winniczuk, Żuławska, 2012: 161–164, 230–231 (t. 10 „Zestawienie liczebników”); dodatkowo Wikarjak, Wikarjak, 2019: 49–55; Ryba, Wolanin, Kłęczar, 2021: LXXXIV–LXXXV. Sugerowane ćwiczenia utrwalające wg: Ryba, Wolanin, Kłęczar, 2021: XCIX–C.

milia; Condrusos, Eburones, Caerosos, Paemanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL milia.

Po krótkim wprowadzeniu teoretycznym¹⁰ ze strony lektora i wykonaniu odpowiednich ćwiczeń utrwalających¹¹ studenci, posługując się tablicami i tłumacząc wskazane wyżej teksty w miarę możliwości samodzielnie, powinni prawidłowo odczytać przedstawione za pomocą cyfr rzymskich formy liczebników głównych. Warto także zwrócić uwagę słuchaczom na pewne odstępstwa (skądinąd raczej niespotykane w składni klasycznej) od typowego zapisu rzymskiego cyfry dziewięć (IX: tak w tablicach), która tutaj została przedstawiona jako VIII, oraz na odejście od typowego zapisu słownego liczebnika dziewiętnaście (*undeviginti*: tak w tablicach), który tutaj został oddany jako *decem et novem*. Tłumaczenie warto zamknąć dyskusją dotyczącą zróżnicowania plemiennego ówczesnej Galii i Germanii (to już aspekt kulturowy), umożliwiającą studentom historii podzielenie się wiadomościami znanymi im z wykładów kierunkowych.

Z kolei do prezentacji na poziomie Iana konstrukcji Accusativus duplex¹² (**AD**) i Accusativus cum infinitivo¹³ (**ACI**) w bardzo prostym ujęciu w tekście oryginalnym może posłużyć (zwłaszcza na samym początku wprowadzania tych konstrukcji) passus *BG VI, 17, 1–3* (wierzenia i bogowie Gallów):

Deum maxime Mercurium colunt. huius sunt plurima simulacra, hunc omnium inventorem artium ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, **hunc** ad quaestus pecuniae mercaturasque **habere** vim maximam **arbitrantur**. post hunc Apollinem et Martem et Iovem et Minervam. de his eandem fere quam reliquae gentes **habent opinionem**: **Apollinem** morbos **depellere**, **Minervam** operum atque artificiorum initia **tradere**, **Iovem** imperium caelestium **tenere**, **Martem** bella **regere**. Hic, cum proelio dimicare constituerunt, ea, quae bello ceperint, plerumque devovent.

Po zapoznaniu z komentarzem teoretycznym¹⁴ i wykonaniu ćwiczeń utrwalających¹⁵ studenci, dokonując analizy gramatycznej tekstu pod kierunkiem lektora, powinni wskazać: 1) dwie konstrukcje AD w zdaniu 1; 2) jedną konstrukcję ACI w zdaniu 1; 3) cztery konstrukcje ACI w zdaniu 2. Jeśli chodzi o nowe problemy dotyczące tych konstrukcji, z którymi słuchacze nie mieli okazji wcześniej się zapoznać podczas omawiania prostych komentarzy teoretycznych oraz podręcznikowych tekstów i ćwiczeń, prowadzący może tutaj zwrócić uwagę na:

¹⁰ Komentarz gramatyczny pomocniczo wg: Jurewicz, Winniczuk, Żuławska, 2012: 161–164; Ryba, Wolanin, Klęczar, 2021: LXXXIV–LXXXVI.

¹¹ Proponowane ćwiczenia – Ryba, Wolanin, Klęczar, 2020a: XCIX–C; Appel, 2007: 150–152.

¹² Podstawowy komentarz gramatyczny wg: Jurewicz, Winniczuk, Żuławska, 2012: 94; Wikarjak, Wikarjak, 2019: 148; Ryba, Wolanin, Klęczar, 2018: XXIV.

¹³ Podstawowy komentarz gramatyczny wg: Jurewicz, Winniczuk, Żuławska, 2012: 103–104; Wikarjak, Wikarjak, 2019: 167–172; Ryba, Wolanin, Klęczar, 2021: XXVI–XXVII.

¹⁴ Jurewicz, Winniczuk, Żuławska, 2012: 94, 102–105; dodatkowo Wikarjak, Wikarjak, 2019: 148, 167–171; Ryba, Wolanin, Klęczar, 2021: XXVI–XXVII.

¹⁵ Np. Salomonowicz-Górska, 2002: 48–49; Ryba, Wolanin, Klęczar, 2020a: XXX–XXXI.

1) zastosowanie kilku tych samych konstrukcji przy jednym czasowniku rządzącym (dwa AD przy jednym czasowniku *ferunt*; cztery ACI przy jednej frazie *habent opinionem*); 2) zastosowanie ACI przy niektórych verba deponentia (tu: *arbitrantur*), a więc formach gramatycznie biernych, choć faktycznie funkcjonujących jak czasowniki czynne, stąd też możliwych do zastosowania z tą konstrukcją (*arbitrantur* = *putant*); 3) używanie przy konstrukcji ACI zamiast prostych czasowników rządzących także fraz opisowych (tu: *habent opinionem*), które w istocie mają identyczne znaczenie jak znane studentom verba regentia (a więc *habent opinionem* = *putant*, *sentiunt*, *credunt*) – dzięki takim rozwiązaniom ze strony autora zdanie ma mniej „podręcznikową” czy „szkolną” postać. Po dokonaniu analizy gramatycznej i dodatkowych uwagach naprowadzających ze strony lektora studenci powinni samodzielnie dokonać translacji tego prostego passusu. Interesujące okazuje się zamknięcie dyskusji akcentem kulturowym, a mianowicie odwołaniami do mitologii rzymskiej (konkretnie do wskazania odpowiedników greckich dla bogów rzymskich wspomnianych w tekście) – to zagadnienie kulturowe możemy omówić podczas dyskusji, jak również polecić jako pracę domową do wykonania i zaprezentowania na kolejnych zajęciach.

Do przedstawienia konstrukcji Accusativus cum infinitivo (ACI) w nieco trudniejszym ujęciu oraz zwrotu Ablativus absolutus (AA) na poziomie Iana pomocny jest na przykład passus BG IV, 32, 1–5 (działania wojsk rzymskich na terenie Brytanii – 55 r. p.n.e.):

ii qui pro portis castrorum in statione erant, Caesari **nuntiaverunt pulverem maiorem**, quam consuetudo ferret, in ea parte **videri**, quam in partem legio iter fecisset. Caesar id, quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii, **cohortes**, quae in stationibus erant, secum in eam partem **proficisci**, ex reliquis **duas** in stationem **succedere**, **reliquas armari** et confestim sese **subsequi iussit**. cum paulo longius a castris processisset, **suos** ab hostibus **premi atque aegre sustinere** et **conferta legione** ex omnibus partibus **tela conici animadvertit**. nam quod **omni** ex reliquis partibus **demesso frumento** una pars erat reliqua, **suspicati** hostes huc **nostros esse venturos** noctu in silvis delituerant. tum dispersos **depositis armis** in metendo occupatos subito adorti **paucis interfectis** reliquos incertis ordinibus perturbaverant, simul equitatu atque essedis circumdederant.

Po wcześniejszym przygotowaniu teoretycznym¹⁶ i wykonaniu ćwiczeń utrwalających¹⁷ studenci powinni najpierw w miarę możliwości samodzielnie wskazać elementy obu konstrukcji (ACI oraz AA) i odszukać w słowniku znaczenie nowych słówek, a następnie przetłumaczyć tekst, oddając prawidłowo w przekładzie obydwie konstrukcje (szczególnie w wypadku AA chodzi o dobranie

¹⁶ Abl. abs. – Jurewicz, Winniczuk, Żuławska, 2012: 130–131; dodatkowo Wikarjak, Wikarjak, 2019: 174–175; Ryba, Wolanin, Klęczar, 2018: XXXII–XXXIII.

¹⁷ Abl. abs. – np. Salomonowicz-Górska, 2002: 51–52; Ryba, Wolanin, Klęczar, 2020b: XXVII–XXVIII.

właściwego sposobu odczytania zwrotu w zależności od kontekstu zdania, w którym się znajduje). Dodajmy, że na poziomie Ianua praca z tekstem oryginalnym stanowi końcowy etap pracy nad nowym materiałem gramatycznym, służąc obserwacji „nie podręcznikowego” i bardziej zindywidualizowanego w zależności od autora, ale zgodnego z regułami ujęcia materiału poznanego na zajęciach na podstawie prostych szkolnych przykładów. W wypadku omawianego tutaj passusu za wspomnianym trudniejszym ujęciem obu konstrukcji przemawia włączenie zdań przydawkowych (zdanie 1 i 2) oraz AA (zdanie 3) w tok konstrukcji ACI, łączenie w jednym zdaniu ACI i AA (zdanie 4), rozwijanie ACI po samym imiesłowie pochodzącym od czasownika rządzącego (*suspicati*: zdanie 4), odwrócenie kolejności elementów w bezokoliczniku czasu przyszłego strony czynnej (*esse venturos*, zamiast szkolnego *venturos esse*) występującym w ACI – wyjaśnienie tych osobliwości zawarte w uwagach naprowadzających lektora na pewno ułatwi studentom w miarę samodzielnej translacji tekstu. Na zakończenie warto się odwołać do realiów historycznych wyprawy Cezara do Brytanii, co pozwoli studentom zaprezentować w dyskusji pewne wiadomości znane im z wykładów historii starożytnej i ukierunkuje pod profil ich studiów pracę nad tekstem łacińskim (komentarz historyczny studenci mogą także przedstawić w formie krótkich notatek przygotowanych indywidualnie w ramach pracy domowej).

Natomiast na poziomie Palatium (poziom wyższy) praca z tekstem oryginalnym jest bardziej wymagająca: służy nie tylko utrwaleniu często analogicznych (do poziomu Ianua) zagadnień gramatycznych (tu: konstrukcja ACI i zwrot AA), ale i poznaniu ich osobliwości, które mogą pojawić się w oryginale, a nie są uwzględniane w prostych podręcznikowych tekstach, oraz – jednocześnie – obserwacji znanych studentom zagadnień dotyczących składni zdań podrzędnych (praca taka obejmuje więc kompleksowe podejście do analizy gramatycznej tekstu i jego translacji). Jako przykład może posłużyć trudniejszy niż na poziomie Ianua, choć też zaczerpnięty z Cezara passus *BG* II, 15, 1–6 (działania Cezara na terenie Gallii):

Caesar honoris Diviciaci atque Haeduorum causa **sese** eos in fidem **recepturum*** et **conservaturum*** **dixit** et, quod erat civitas magna inter Belgas auctoritate atque hominum multitudine praestabat, sescentos obsides poposcit. his traditis omnibusque armis ex oppido conlatis ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui se suaque omnia sine mora dediderunt. eorum fines Nervii attingebant. quorum de natura moribusque Caesar cum quaereret, sic **reperiebat**: **nullum esse aditum** ad eos mercatoribus; **nihil pati** vini reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium **inferri**, quod iis rebus relanguescere animos eorum virtutemque remitti existimarent; **esse homines ferus** magnaevaeque virtutis; **increpitare atque incusare** reliquos Belgas, qui se p. R. dedissent patriamque virtutem proiecissent; **confirmare sese neque** legatos **missuros*** **neque** ullam condicionem pacis **accepturos***.

Po wprowadzeniu teoretycznym¹⁸ oraz wykonaniu ćwiczeń utrwalających¹⁹ studenci powinni samodzielnie wskazać obie konstrukcje w zdaniach, zauważyć ich osobliwości oraz umieć objaśnić, na czym one polegają. Prowadzący zajęcia powinien zatem oczekiwać od studentów odpowiedzi, że: 1) złożone bezokoliczniki czasu przyszłego strony czynnej w konstrukcji ACI występują w zredukowanej formie, a więc jako same imiesłowy czasu przyszłego strony czynnej, ze względu na brak drugiego elementu, czyli słowa *esse*: **recepturum (esse) et *conservaturum (esse)* w zdaniu 1 oraz **missuros (esse) neque *accepturos (esse)* w zdaniu 4; 2) połączenie dwóch zwrotów AA (zdanie 2) oraz rozwinięcie przy participium perfecti passivi w drugim z nich okolicznika miejsca jak przy czasowniku (*omnibus armis ex oppido conlatis* tak jak *ex oppido conferre*); 3) wyrażenie stanu posiadania w pierwszej konstrukcji ACI w zdaniu 1 przez Dativus possessivus (*nullum esse aditum mercatoribus*). Jeśli chodzi o towarzyszące zagadnienia składniowe, studenci powinni także wskazać: 1) zdanie podrzędne przyczynowe z orzeczeniami w indicativie po spójniku *quod* (a więc z typową składnią) w zdaniu 1 (*quod erat civitas ... atque ... praestabat*); 2) zdanie podrzędne czasowe (z *cum historicum*) w relacji równoczesności (*Caesar cum quaereret*) do zdania nadrzędnego, w którym znajduje się czasownik rządzący w czasie historycznym (*reperiebat*) konstrukcji ACI (zdanie 4); 3) zdanie podrzędne przyczynowe z *coniunctivem* po spójniku *quod* (a więc wypowiedź *ex mente aliena*: *quod ... existimarent*) w rozwinięciu drugiej konstrukcji ACI w zdaniu 4. Następnie (a więc już po dokładnej analizie gramatycznej) studenci powinni samodzielnie przetłumaczyć tekst. Interesującą metodą pracy nad sprawdzeniem poprawności translacji okazuje się indywidualna prezentacja przekładu przez każdego studenta²⁰ i wspólna dyskusja nad jego ostateczną poprawną wersją. Z racji profilu swoich studiów studenci są zazwyczaj zainteresowani komentarzem i wymianą uwag dotyczącą przedstawionych w tekście realiów historycznych, stąd dobrym rozwiązaniem jest wspólna dyskusja na ten temat, kończąca analizę i przekład tekstu.

Z kolei do prezentacji jeszcze bardziej złożonych zagadnień gramatycznych, a więc zwrotu **AA** w połączeniu zarówno z konstrukcjami (ACI, Acc. duplex), jak i składnią zdań podrzędnych na poziomie Palatium pomocny jest na przykład passus *BG III, 24, 1–5* (działania armii rzymskiej dowodzonej przez Publiusza Krassusa na terenie Akwitanii w Gallii):

Prima luce **productis omnibus copiis, duplaci acie instituta, auxiliis** in mediam aciem **coniectis, quid** hostes consilii **caperent**, exspectabat. illi **etsi** propter multitudinem et veterem belli gloriam paucitatemque nostrorum se tuto dimicaturus*

¹⁸ ACI oraz Abl. abs. (teoria) – Jurewicz, Winniczuk, Żuławska, 2012: 102–105, 130–132; dodatkowo – Wikarjak, Wikarjak, 2019: 167–172, 174–175; Samolewicz, Sołtysik, 2000: 167–172, 188–190; poszerzenie materiału – Wolanin, 2015: 779–790.

¹⁹ ACI oraz Abl. abs. (proponowane ćwiczenia) – Appel, 2007: 152–156; Gładowska, Stachowicz-Garstka, Zawadzka, 2017: 120–126, 133–137; Grześcak, 2012: 90–91.

²⁰ Rozwiązanie praktycznie możliwe na lektoracie, gdyż grupy na poziomie Palatium są z reguły bardzo nieliczne.

existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur **obsessis viis commeatu intercluso** sine ullo vulnere victoria potiri, et si propter inopiam rei frumentariae Romani sese recipere coepissent, impeditos in agmine et sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. **hoc consilio aprobato** ab ducibus **productis** Romanorum **copiis** sese castris tenebant. **hac re perspecta** Crassus, cum sua cunctatione atque opinione timidioris hostes nostros milites alacriores ad pugnandum effecissent atque omnium voces audirentur exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur, cohortatus suos **omnibus cupientibus** ad hostium castra contendit.

Przed przystąpieniem do tłumaczenia studenci powinni przejrzeć tekst i samodzielnie dokonać jego analizy pod kątem obecności zwrotów, konstrukcji i zdań podrzędnych (w tym także określić rodzaj zdania podrzędnego, znaleźć człon nadrzędny i ustalić wzajemną relację czasową między nimi). Podczas dyskusji poprzedzającej przekład oczekujemy, że studenci zauważą i potrafią wskazać: 1) zwrot AA w zdaniu 1 (trzy AA), w zdaniu 2 (dwa AA), w zdaniu 3 (dwa AA), w zdaniu 4 (dwa AA); 2) konstrukcję ACI w zdaniu 2 (*se dimicatuos existimabant*) z niepełnym (bez *esse*) bezokolicznikiem czasu przyszłego strony czynnej (*dimicatuos* zamiast *dimicatuos esse*); 3) Accusativus duplex w zdaniu 4 (*nostros milites alacriores ... effecissent*); 4) gerundium w zdaniu 4 (*ad pugnandum*); 5) zdania podrzędne: a) pytajne zależne w zdaniu 1 w relacji następczości z con. imperfecti (zamiast opisowej formy CPA w coniunctivie imperfecti: *capturi essent*) po czasie historycznym (*quid ... caperent, exspectabat*); b) przyzwalające w zdaniu 2 o budowie modusu realis z towarzyszącym zdaniem nadrzędnym (*etsi ... existimabant, tamen ... arbitrabantur*); c) warunkowe jak w modusie irrealis dla przeszłości w okresie warunkowym mieszanym w zdaniu 2 (*si ... coepissent, ... cogitabant*); d) czasowe z cum historicum z dwoma orzeczeniami: jednym w relacji uprzedniości (*cum ... effecissent*) oraz drugim w relacji równoczesności (*atque audirentur*) w stosunku do zdania nadrzędnego (*contendit*). W ten sposób możemy zilustrować przykładami z oryginału łacińskiego i, co za tym idzie, powtórzyć oraz utrwalić wcześniej omówioną²¹ ze studentami i ugruntowaną za pomocą ćwiczeń²² sporą część zagadnień gramatycznych, a tłumaczenie tekstu i dyskusja na temat tła historycznego stanowią etap końcowy pracy nad tym nieobszernym, ale zarazem bogatym dydaktycznie passusem. Oczywiście, jak

²¹ Komentarz gramatyczny do: Acc. duplex – wg Winniczuk, Jurewicz, Żuławska, 2012: 94; dodatkowo – Wikarjak, Wikarjak, 2019: 148; Samolewicz, Sołtysik, 2000: 37–38; zdania podrzędne a) pytajne zależne i consecutio temporum – wg Winniczuk, Jurewicz, Żuławska, 2012: 120–122, 188–190; dodatkowo – Wikarjak, Wikarjak, 2019: 187–189; przyzwalające – wg Winniczuk, Jurewicz, Żuławska, 2012: 128–129; dodatkowo – Wikarjak, Wikarjak, 2019: 199–200; Samolewicz, Sołtysik, 2000: 141–142; poszerzenie materiału – Wolanin, 2015: 755–761; okresy warunkowe – wg Winniczuk, Jurewicz, Żuławska, 2012: 126–127; dodatkowo – Wikarjak, Wikarjak, 2019: 200–202; Samolewicz, Sołtysik, 2000: 135–137; poszerzenie materiału – Wolanin, 2015: 761–772; czasowe (cum historicum) – wg Winniczuk, Jurewicz, Żuławska, 2012: 125–126; dodatkowo – Wikarjak, Wikarjak, 2019: 204; Samolewicz, Sołtysik, 2000: 153.

²² Proponowane ćwiczenia dotyczące wskazanych zagadnień (łącznie) – Gładowska, Stachowicz-Garstka, Zawadzka, 2017: 118–119, 149–160, 163–165; Grześczak, 2012: 44–45, 54, 63, 82.

wspominamy wyżej, takie podejście do tekstu Cezara możliwe jest na poziomie wyższym, gdzie dążymy do kompleksowej (a nie wybiórczej) prezentacji złożonych (a nie tylko poszczególnych) problemów gramatycznych.

Podobnie do prezentacji na poziomie Palatium zarówno coniugatio periphrastica passiva (CPP), jak i gerundivum oraz składni zdań podrzędnych możemy wykorzystać passus BG II, 20, 1–3 (działania Cezara na terenie Gallii na początku wojny):

Caesari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat insigne, cum ad arma concurrere oporteret, signum tuba dandum, ab opere revocandi milites, qui paulo longius aggeris petendi causa processerant, acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum. quarum rerum magnam partem temporis brevitatis et incursus hostium impediabat.

Od studentów, którzy wcześniej zostali zapoznani z odpowiednim komentarzem gramatycznym²³ i wykonali ćwiczenia utrwalające²⁴, oczekujemy zatem poprawnego wskazania i tłumaczenia zarówno CPP, jak i form gerundivum obecnych w zdaniu 1; towarzysząco słuchacze powinni także wskazać zdanie podrzędne przyczynowe ex mente aliena (*cum ... oporteret*).

Analogicznie do kompleksowej prezentacji na poziomie Palatium nierzadko trudnych dla słuchaczy do odróżnienia i dość często mylonych ze sobą przez studentów form gerundium i **gerundivum** oraz – towarzysząco – niektórych zdań podrzędnych i zwrotu AA może posłużyć passus BG II, 21, 1–6 (działania Cezara na początku wojny galijskiej na terenie kraju Nerwiów):

Caesar necessariis rebus impetratis ad **cohortandos** milites, quam in partem fors obtulit, decurrit et ad legionem decimam devenit. milites non longiore oratione est cohortatus, quam uti suae pristinae virtutis memoriam retinerent neu perturbarentur animo hostiumque impetum fortiter sustinerent. quod non longius hostes aberant quam quo telum adigi posset, proelii **committendi** signum dedit. atque in alteram partem item cohortandi causa profectus pugnantis occurrit. temporis tanta fuit exiguitas hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad insignia **accommodanda**, sed etiam ad galeas **induendas** scutisque tegimenta **detrahenda** tempus defuerit. quam quisque ab opere in partem casu devenit quaeque prima signa conspexit, ad haec constitit, ne in **quaerendis** suis pugnandi tempus dimitteret.

²³ Komentarz gramatyczny do: CPP – wg Winniczuk, Jurewicz, Żuławska, 2012: 149–151 (w tym także krótkie teksty preparowane); dodatkowo – Wikarjak, Wikarjak, 2019: 176; Samolewicz, Sołtysik, 2000: 191–192; poszerzenie materiału – Wolanin, 2015: 459–460; gerundivum – wg Winniczuk, Jurewicz, Żuławska, 2012: 141–142, 144 (tekst preparowany); dodatkowo – Wikarjak, Wikarjak, 2019: 177–178; Samolewicz, Sołtysik, 2000: 191–192; zdania podrzędne przyczynowe – wg Jurewicz, Winniczuk, Żuławska, 2012: 159–160; dodatkowo – Wikarjak, Wikarjak, 2019: 199; Samolewicz, Sołtysik, 2000: 144–145; poszerzenie materiału – Wolanin, 2015: 729–741.

²⁴ Proponowane ćwiczenia dotyczące wskazanych zagadnień (łącznie) – Gładowska, Stachowicz-Garstka, Zawadzka, 2017: 90–91, 141–148; Grześczak, 2012: 36, 130–132.

Studenci zapoznani wcześniej z materiałem gramatycznym²⁵ i ćwiczeniami powinni najpierw samodzielnie wskazać w tekście formy gerundium i gerundivum oraz określić je i objaśnić różnice między nimi, a następnie objaśnić także towarzyszące zagadnienia gramatyczne²⁶: 1) Ablativus absolutus (*necessariis impetratis*) w zdaniu 1; 2) zdanie podrzędne: a) dopełnieniowe (*uti ... retinerent neu perturbarentur hostiumque ... sustinerent*) w zdaniu 2; b) przyczynowe (*quod ... aberant*) w zdaniu 3; c) skutkowe (*ut ... defuerit*) po zapowiednikach zespolenia (*tanta* i *tam*) widocznych w zdaniu nadrzędnym (zdanie 4); d) celowe (*ne ... dimitteret*) w zdaniu 4. Tłumaczenie tekstu wraz z przypomnieniem odpowiedniego materiału historycznego (w formie dyskusji lub indywidualnych notatek przygotowanych w ramach pracy domowej), poprzedzone analizą gramatyczną i zarazem powtórzeniem sporego zakresu materiału, stanowi etap końcowy pracy nad wskazanym tekstem.

Lekturę na poziomie Palatium stanowią również wybrane łatwiejsze passusy z monografii historycznych Salustiusza (*Bellum Catilinae* i *Bellum Jugurthinum*). W przypadku tekstów tego historyka słuchacze zapoznają się nie tylko z zagadnieniami gramatycznymi i komentarzem historycznym (jak w wypadku tekstów Cezara: chodzi o krótkie nawiązanie do faktów, które studentom historii powinny być znane), lecz także z oryginalnym stylem narracji autora: lapidarnym, charakteryzującym się krótkimi antytezami i pełnym wewnętrznego niepokoju. Do prezentacji tych zagadnień mogą być pomocne zwarte i sugestywne charakterystyki tytułowych postaci, Katyliny i Jugurty – a) *Cat.* 5 i b) *Jug.* 6, 1–2:

a) L. Catilina, nobili genere natus, fuit magna vi et animi et corporis sed ingenio malo pravoque. huic ab adulescentia bella intestina, caedes rapinae, discordia civilis grata fuere, ibique iuventutem suam exercuit. corpus patiens inediae algoris vigiliae supra quam cuiquam credibile est. animus audax subdolos varius, cuius rei lubet simulator ac dissimulator, alieni adpetens sui profusus, ardens in cupiditatibus; satis eloquentiae, sapientiae parum. vastus animus immoderata incredibilia nimis alta semper cupiebat.

²⁵ Komentarz gramatyczny do gerundium: wg Winniczuk, Jurewicz, Żuławska, 2012: 139–140 (także tekst preparowany); dodatkowo – Wikarjak, Wikarjak, 2019: 172, 177; Samolewicz, Sołtysik, 2000: 193–196. Proponowane ćwiczenia (gerundium) – Gładowska, Stachowicz-Garstka, Zawadzka, 2017: 94–95.

²⁶ Komentarz gramatyczny do zdań podrzędnych: dopełnieniowych – wg Winniczuk, Jurewicz, Żuławska, 2012: 111–112; dodatkowo – Wikarjak, Wikarjak, 2019: 196–197; Samolewicz, Sołtysik, 2000: 130–132; poszerzenie materiału – Wolanin, 2015: 706–710; przyczynowych – wg Winniczuk, Jurewicz, Żuławska, 2012: 159–160; dodatkowo – Wikarjak, Wikarjak, 2019: 199; Samolewicz, Sołtysik, 2000: 144–145; poszerzenie materiału – Wolanin, 2015: 729–733; skutkowych – wg Winniczuk, Jurewicz, Żuławska, 2012: 147–148; dodatkowo – Wikarjak, Wikarjak, 2019: 197–198; Samolewicz, Sołtysik, 2000: 132–134; poszerzenie materiału – Wolanin, 2015: 724–728; celowych – wg Winniczuk, Jurewicz, Żuławska, 2012: 111–112; dodatkowo – Wikarjak, Wikarjak, 2019: 195; Samolewicz, Sołtysik, 2000: 128–129; poszerzenie materiału – Wolanin, 2015: 718–723. Proponowane ćwiczenia (łącznie) – Gładowska, Stachowicz-Garstka, Zawadzka, 2017: 150–155.

b) Qui [sc. Iugurtha] ubi primum adolevit, pollens viribus, decora facie, sed multo maxime ingenio validus, non se luxui neque inertiae conrumpendum dedit, sed, uti mos gentis illius est, equitare iaculari; cursu cum aequalibus certare et, cum omnis gloria anteiret, omnibus tamen carus esse; ad hoc pleraque tempora in venando agere, leonem atque alias feras primus aut in primis ferire: plurimum facere et minimum ipse de se loqui.

Po krótkim komentarzu dotyczącym faktów historycznych i stylu (warto tutaj zwrócić uwagę na częste zastosowanie asyndetonu i użycie archaizmów, a więc na cechy bardzo charakterystyczne dla języka obu monografii; archaizmy: *lubet*, *maxime*, *omnis* jako Acc. pl., *plurimum*, *minimum*) wskazujemy studentom zagadnienia gramatyczne, których nie spotkali wcześniej w swoim podręczniku akademickim, a mianowicie: 1) infinitivus historicus (*equitare*, *iaculari*, *certare*, *esse*, *agere*, *ferire*, *facere*, *loqui*), który został użyty zamiast zwykłego czasu indicativus perfecti we wskazanych zdaniach; 2) zdanie podrzędne przyzwalające (*cum ... anteiret*) w relacji równoczesności do członu nadrzędnego, w którym zamiast czasu historycznego (*erat* lub *fuit*) występuje infinitivus historicus (*esse*) mający wartość czasu historycznego; 3) synkopowana forma ind. perf. act. (*fuere*) zamiast pełnej *fuere* (jako zjawisko spotykane u autorów prozy łacińskiej). Studenci powinni także wskazać znane im problemy gramatyczne, a w tym: 1) formy gerundium (*in venando*) oraz gerundivum (*conrumpendum* użyte obok form *se* w Acc. i *dedit*), które wyraża tutaj myśl zdania celowego; 2) formy Ablativus qualitatis (*fuit magna vi ... ingenio malo pravoque*), wykorzystywane do wyrażenia cech i przymiotów przy charakterystykach osób i opisach. Przekład obu wspomnianych wyżej tekstów dokonywany przez studentów pod kierunkiem prowadzącego stanowi finalny etap pracy. Z kolei niektóre poczynania Katyliny, które słuchacze powinni samodzielnie przypomnieć w krótkiej dyskusji dotyczącej tła historycznego, odsłania passus *Cat.* 26, 1–4:

His rebus comparatis Catilina nihilo minus in proximum annum consulatum petebat, sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio usurum. neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. neque illi tamen ad cavendum dolus aut astutiae deerant. Namque a principio consulatus sui multa pollicendo per Fulviam effecerat, ut Q. Curius, [...], consilia Catilinae sibi proderet; ad hoc collegam suum Antonium pactione provinciae perpulerat, ne contra rem publicam sentiret; circum se praesidia amicorum atque clientium occulte habebat.

Tekst ten jest także pomocny od strony gramatycznej do powtórzenia kilku znanych już studentom problemów składniowych, które – jak wolno oczekiwać – powinni samodzielnie zauważyć i opisać przed przystąpieniem do tłumaczenia: 1) Abl. absolutus (*his rebus comparatis*) i konstrukcja ACI po part. praes. act. (*sperans ... se usurum*) z niepełnym bezokolicznikiem czasu przyszłego strony czynnej (*usurum* zamiast pełnej formy *usurum esse*) w zdaniu 1; 2) gerundium (*ad cavendum*) w zdaniu 3 i gerundium (*pollicendo*) w zdaniu 4; 3) dwa zdania

podrzędne dopełnieniowe (*ut ... proderet po effecerat i ne ... sentiret po perpulerat*) w zdaniu 4; 4) forma archaiczna (*proximum*) w zdaniu 1.

Dla studentów historii na poziomie Palatium możemy również dobrać łatwiejsze passusy z *Ab Urbe condita* Liwiusza dotyczące chociażby znanej im dobrze z wykładów drugiej wojny punickiej – może to być na przykład passus Liv., XXI, 57 mówiący o klęsce Rzymian nad rzeką Trebią (218 r. p.n.e.) na samym początku wojny i sytuacji, która zapanowała w Rzymie tuż po tym fakcie:

Romam tantum terror ex clade ad Trebiam accepta perlatus est, ut iam ad urbem Romam crederent infestis signis hostem venturum, nec quicquam spei aut auxilii esse, quo portis moenibusque vim hostium arcerent: uno consule ad Ticinum victo alterum ex Sicilia revocatum; duobus consulibus, duobus consularibus exercitibus victis quos alios duce, quasi alias legiones esse, quae arcessantur? Ita territis Sempromnius consul advenit, ingenti periculo per effusos passim ad praedandum hostium equites, audacia magis quam consilio aut spe fallendi resistendive, si non falleret, transgressus. Inde, quod unum maxime in praesentia desiderebatur, comitiis consularibus habitus in hiberna rediit. Creati consules Cn. Servilius et C. Flaminius.

Analizę gramatyczną i przekład warto poprzedzić dyskusją, podczas której studenci będą mogli przedstawić najważniejsze fakty związane z rozpoczęciem drugiej wojny z Kartaginią (możemy także zrealizować tę dyskusję jako prezentacje krótkich referatów przygotowanych w podziale na grupy, np. gr. 1: początek konfliktu; gr. 2: etap środkowy; gr. 3: zakończenie działań). Następnie, w miarę możliwości samodzielnie, słuchacze powinni wskazać w tekście znane im zagadnienia gramatyczne: 1) zdanie podrzędne skutkowe po zapowiedniku w zdaniu nadrzędnym (*tantum terror ... , ut ... crederent*); 2) konstrukcję ACI z niepełnym bezokolicznikiem futuri activi (*crederent hostem venturum [esse]*); 3) składnię Abl. abs. (*uno consule victo; duobus consulibus, duobus consularibus exercitibus victis; comitiis consularibus habitis*); 4) formy gerundium (*ad praedandum; fallendi resistendi*); 5) zdanie podrzędne warunkowe (protasis) modusu irrealis (*si non falleret*); 6) Nominativus duplex (*creati consules Servilius et Flaminius*). Finalnym etapem pracy nad tekstem jest jego poprawne tłumaczenie pod kierunkiem prowadzącego. Analogicznie do kompleksowej prezentacji wielu zagadnień składniowych możemy również wykorzystać inne łatwiejsze passusy dotyczące na przykład dalszego przebiegu drugiej wojny punickiej, co także od strony historycznej, ze względu na profil studiów, może być interesujące dla studentów: na przykład Liv., XXII, 4–7; 1, 6–8 (klęska Rzymian nad jeziorem Trazumeńskim w 217 r. p.n.e.) czy Liv., XXII, 44–49 (bitwa i klęska Rzymian pod Kannami w 216 r. p.n.e.).

Studentów historii na poziomie Palatium warto też zapoznać z tekstem Tacyty – na początek możemy wybrać na przykład passus I, 1, 1–3 z *Annales*:

Urbem Romam a principio reges habuere; libertatem et consulatum L. Brutus instituit. dictaturae ad tempus sumebantur; neque decemviralis potestas ultra biennium

neque tribunorum militum consulare ius diu valuit. non Cinnae, non Sullae longa dominatio; et Pompei Crassique potentia cito in Caesarem, Lepidi atque Antonii arma in Augustum cessere, qui cuncta discordiis civilibus fessa nomine principis sub imperium accepit. sed veteris populi Romani prospera vel adversa claris scriptoribus memorata sunt, temporibusque Augusti dicendis non defuere decora ingenia, donec gliscente adulatione deterrentur: Tiberii Gaique et Claudii ac Neronis res florentibus ipsis ob metum falsae, postquam occiderant recentibus odiis compositae sunt. inde consilium mihi pauca de Augusto et extrema tradere, mox Tiberii principatum et cetera, sine ira et studio, quorum causas procul habeo.

Na wstępie dobrym rozwiązaniem okazuje się podział dyskusji nad stroną historyczną tekstu na: a) objaśnienia ze strony lektora dotyczące zamieszczonych przez Tacyta uwag na temat charakteru dzieła historycznego (tu: wyraźnie zdefiniowany postulat obiektywizmu historycznego: *sine ira et studio*) oraz wpływu warunków, w jakich ono powstaje, na możliwości przekazu prawdy o faktach (Tacyt wskazuje tutaj trzy czynniki, które nakładają na historyka ograniczenia i często nie pozwalają mu obiektywnie głosić prawdy: reżimowa władza i strach, który wzbudza – *res ob metum falsae*; nienawiść odczuwana w stosunku do władcy tyrana – *recentibus odiis compositae sunt*; dekadencje społeczne towarzyszące zwyrodniałej władzy, a tutaj konkretnie rozrastająca się gromada pochlebców – *gliscente adulatione*); b) komentarz ze strony studentów dotyczący dziejów Rzymu przed Augustem według zamieszczonego przez Tacyta lapidarnego zarysu (*Ann.* I, 1, 1–2). Od strony gramatycznej tekst pomaga powtórzyć pewne znane zagadnienia, które studenci powinni samodzielnie wskazać i omówić: 1) synkopowane formy ind. perf. act. (*habuere, cessere, defuere*); 2) forma gerundivum (*dicendis*); 3) Abl. abs. (*florentibus ipsis*). Etapem końcowym pracy nad tekstem jest jego poprawna translacja pod kierunkiem prowadzącego, która – w miarę możliwości słuchaczy – powinna oddać najważniejsze cechy stylu Tacyta, a mianowicie wzniosłość, uroczysty ton, zwięzłość i powagę wypowiedzi. Podobnie (a więc łącząc analizę kwestii istotnych dla historyka oraz, jednocześnie, dla studenta uczącego się łaciny na poziomie zaawansowanym) możemy pracować nad innymi łatwiejszymi passusami wybranymi według uznania lektora z *Annales* lub *Historiae*.

Podsumowanie

W „Wybranych zagadnieniach dydaktycznych” przedstawiliśmy propozycje metod pracy nad przykładowo wybranymi passusami z oryginalnych tekstów łacińskich Cezara, Salustiusza, Liwiusza i Tacyta ze studentami historii na poziomie Iana i Palatium. Zarówno dobór fragmentów z dzieł wspomnianych historyków, jak i omówione metody pracy z jednej strony ukazują, jakie możliwości daje prowadzącemu i zarazem jakie ograniczenia nakłada na niego sam tekst łaciński, jeśli

chodzi o prezentację zagadnień gramatycznych i pracę nad przekładem w zależności od poziomu grupy, z drugiej zaś – mogą posłużyć jako propozycja wykorzystania oryginału łacińskiego jednocześnie od strony historycznej (z uwagi na kierunek studiów naszych słuchaczy) i dydaktycznej zgodnie z poziomem grup i charakterem zajęć lektoratowych (120 godzin na obu poziomach). Pod względem dydaktycznym chodzi przede wszystkim o to, aby studenci zapoznani z jak największym zakresem materiału gramatycznego mogli w miarę możliwości samodzielnie dostrzegać i analizować zagadnienia z zakresu gramatyki i składni łacińskiej oraz tłumaczyć (czyli, generalnie, czytać ze zrozumieniem) wybrane i dostosowane do ich poziomu fragmenty oryginału łacińskiego; nie mniej istotny jest także komentarz historyczny, który pozwala ukierunkować pracę nad tekstem zgodnie z charakterem studiów naszych słuchaczy. Jak możemy zauważyć, największej możliwości na obu poziomach daje nam tekst Cezara ze względu na „wygodny” dla studentów do analizy i translacji klasyczny i klarowny styl autora, którego głównymi cechami są zwięzłość i prostota (sc. styl sprawozdawczy, który następnie przeradza się w narracyjny) oraz jasność i harmonia w użyciu czasów i budowie zdań – wybierając taki tekst możemy pokazać studentom i utrwalić omawiane na zajęciach zagadnienia gramatyczne (zarówno wyselekcjonowane, jak i złożone), a także dobrać odpowiednie passusy do obu poziomów, w miarę swobodnie różnicując ich stopień trudności. Natomiast więcej ograniczeń nakładają na prowadzącego dzieła Salustiusza, Liwiusza i Tacyta ze względu na wysublimowany, literacki i artystyczny styl²⁷ oraz wyraźnie sprecyzowane koncepcje historiozoficzne i – w związku z tym – znacznie wyższy niż u Cezara poziom trudności tekstu w zakresie analizy gramatycznej i translacji. Sięgając po takie teksty, lektor musi się liczyć z utrudnieniami w zakresie wyboru i dostosowania passusów do poziomu grupy (efektywna praca nad odpowiednio wybranymi fragmentami z dzieł tych autorów rzeczywiście jest możliwa tylko na poziomie Palatium). Podobne problemy stawia przed prowadzącym dzieło Ammiana Marcellina, ostatniego wielkiego historyka pogańskiej starożytności, które wymaga nie tylko właściwego odczytania trudnego i specyficznego języka późnoantycznej łaciny²⁸, lecz także wnikliwej analizy historyczno-literackiej, w tym odczytania

²⁷ Salustiusz – styl oryginalny, który charakteryzuje się przede wszystkim dwoma cechami: zwięzłością (tu: liczne elipsy, czyli częste opuszczanie nawet potrzebnego słownictwa) i kolorytem archaicznym; to styl attycystyczny, w którym oprócz prostoty spotykamy barwność niemal poetycką i bogactwo leksykalne. Liwiusz – styl, który wyróżnia się czterema cechami, takimi jak obrazowość przedstawienia, zwięzłość, jasność, wiarygodność; generalnie to styl cyceroński, choć mniej doskonały niż u Arpinaty: pojawiają się w nim archaizmy, wyrażenia i zwroty poetyckie oraz odstępstwa gramatyczne od składni klasycznej. Tacyt – charakterystyczne dla jego literackiego stylu są wzniosłość i uroczysty ton wypowiedzi; szyk zdań asymetryczny i antytetyczny, liczne archaizmy, sentencje, zwroty poetyckie, wyszukane słownictwo, bogactwo figur retorycznych, zwięzłość (Lewandowski, 2007: 135–137, 194–196, 310–312).

²⁸ Ammianus Marcellinus – w stylu widoczna pewna hellenizacja języka łacińskiego, stąd jego język odznacza się wyrazistym kolorytem i specyficznym słownictwem oraz swoistą gramatyką i stylistyką; częste stosowanie składni nieklasycznej w zakresie użycia trybów, czasów i konstrukcji; niekiedy budowa zdań odzwierciedla budowę zdań greckich lub jest dosłownie przekładem z greki;

trudnej koncepcji historiozoficznej opartej na teorii organicznej rozwoju dziejów rzymskich (są to już zagadnienia z poziomu filologicznego) – z tych też powodów niestety nie sięgamy po jego *Res Gestae* na lektoracie. Z kolei w „Zarysie historycznym” przedstawiliśmy, jak kształtowało się zainteresowanie tekstami rzymskich historyków i jaki był charakter pracy nad nimi na różnych poziomach szkolnictwa w dawnej Polsce. Warto tutaj zauważyć, że również w dawnych polskich szkołach wśród historyków rzymskich największą popularnością i poczytnością cieszył się Cezar, drugie miejsce zajmował Liwiusz, rzadziej czytano Salustiusza i znacznie rzadziej Tacyta (choć, generalnie rzecz biorąc, w kanonie lektur zazwyczaj znajdowały się teksty wszystkich czterech wymienionych tutaj autorów). Jeśli chodzi o Ammiana, to pomimo bogatej recepcji jego dzieła w czasach nowożytnych (głównie w literaturze) i dużego uznania dla wysokiej rangi jego historiografii (głównie ze względu na naukową i obiektywną koncepcję oraz najwyższą świadomość historyczną) (Lewandowski, 2007: 437–438), nie mamy wzmianek o obecności jego dzieła w kanonie lektur w programach szkolnych. Być może za takim wyborem autorów dokonywanym przez dawnych nauczycieli łaciny stały podobne przyczyny, którymi kieruje się dzisiejszy wykładowca na lektoracie. W każdym razie jedno nie ulega wątpliwości: zarówno w dawnych polskich szkołach, jak i na obecnie prowadzonych zajęciach lektoratowych teksty rzymskich historyków wciąż stawiają nowe wyzwania dydaktyczne przed wykładowcą i studentem, inspirując do twórczego procesu nauczania i uczenia się języka łacińskiego.

Bibliografia

Teksty źródłowe

- Caius Iulius Caesar (1987). *Bellum Gallicum*, red. W. Hering, t. I. Leipzig.
- Caius Sallustius Crispus (1991). *Catilina. Iugurtha. Fragmenta ampliora*, red. A. Kurfess. Stuttgartiae–Lipsiae.
- Cornelius Tacitus (1965). *Annales*, red. E. Koestermann, t. I. Lipsiae.
- Titus Livius (1929). *Ab urbe condita libri XXI–XXVII*, red. C.F. Walters, R.S. Conway, t. III. Oxford (repr. 1950, 1954, 1958).

Monografie

- Barycz, H. (1935). *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*. Kraków.
- Bieńkowski, T. (1976). *Antyk w literaturze i kulturze staropolskiej (1450–1750)*, Wrocław.
- Karbowiak, A. (1903). *Dzieje wychowania i szkół w Polsce*, t. I. Petersburg.

w zdaniach brak klasycznej zwartości, harmonii i proporcji – widoczny raczej grecki niż łaciński tok mowy (Lewandowski, 2007: 427–432).

- Kubik, K. (1970). *Joachim Pastorius, gdański pedagog XVII w.* Gdańsk.
- Lepszy, K. (1964). *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764.* Kraków.
- Lewandowski, I. (1970). *Florus w Polsce.* Wrocław.
- Lewandowski, I. (1976). *Recepcja rzymskich kompendiów historycznych w dawnej Polsce (do połowy XVIII w.).* Poznań.
- Lewandowski, I. (1991). *Szymon Starowolski. Wybór z pism, przekł. tekstów łacińskich, wybór i oprac. I. Lewandowski.* Wrocław.
- Lewandowski, I. (2007). *Historiografia rzymska.* Poznań.
- Samolewicz, Z., Sołtysik, T. (2000). *Składnia łacińska.* Bydgoszcz.
- Wierzbowski, T. (1903). *Raporty Szkoły Podwydziałowej Pultuskiej składane Szkole Głównej Koronnej w latach 1778–1789.* Warszawa.
- Wikarjak, J., Wikarjak, T. (2019). *Gramatyka opisowa języka łacińskiego.* Warszawa.
- Wolanin, H. (2015). *Gramatyka opisowa klasycznej łaciny w ujęciu strukturalnym.* Kraków.

Artykuły w czasopismach

- Bieńkowski, T. (1966). Niektóre zagadnienia recepcji antyku w okresie staropolskim. *Meander*, 21, 186.
- Lewandowski, I. (1993). Historyk ginącego świata. *Meander*, 7–8, 339–342.
- Mokrzecki, L. (1969). Dyrektor gimnazjum elbląskiego Joachim Pastorius (1652–1654) i jego poglądy na historię. *Rocznik Elbląski*, 4, 59–83.
- Pilch, S. (1925). De Taciti apud Polonos. *Eos*, 28, 135–164.

Podręczniki i zeszyty ćwiczeń

- Appel, H. (2007). *Bis repetita placent.* Toruń.
- Gładowska, B., Stachowicz-Garstka, A., Zawadzka, M. (2017). *Cornu Copiae. Ćwiczenia łacińskie dla szkół średnich i wyższych.* Warszawa.
- Grzeszczak, I. (2012). *Łacina dla średnio zaawansowanych.* Warszawa.
- Jurewicz, O., Winniczuk, L., Żuławska, J. (2012). *Język łaciński. Podręcznik dla lektoratów szkół wyższych.* Warszawa.
- Ryba, J., Wolanin, E., Klęczar, A. (2018). *Homo Romanus. Podręcznik do języka łacińskiego i kultury antycznej, cz. II.* Kraków.
- Ryba, J., Wolanin, E., Klęczar, A. (2020a). *Homo Romanus. Zeszyt ćwiczeń do języka łacińskiego i kultury antycznej, cz. I.* Kraków.
- Ryba, J., Wolanin, E., Klęczar, A. (2020b). *Homo Romanus. Zeszyt ćwiczeń do języka łacińskiego i kultury antycznej, cz. II.* Kraków.
- Ryba, J., Wolanin, E., Klęczar, A. (2021). *Homo Romanus. Podręcznik do języka łacińskiego i kultury antycznej, cz. I.* Kraków.
- Salomonowicz-Górska, I. (2002). *Ćwiczenia łacińskie.* Warszawa.